

TANULMÁNYOK

A MODERNIZÁCIÓS FOLYAMAT HATÁSA AZ ÉRTÉKRENDRE*

KELLER Tamás

TÁRKI

H-1112 Budapest, Budaörsi út 45.; e-mail: keller@tarki.hu

Összefoglaló: A modernizációs folyamat hatását a legtöbb elmélet lineáris változásnak értelmezi, még abban az esetben is, ha a modernizációs folyamat során több szakaszt különít el. Ez utóbbi típusú elméletek legalább két, egymás után zajló, lineárisnak tekinthető folyamatról beszélnek. Tanulmányunk újdonsága abban áll, hogy a modernizáció folyamatával végbemenő változásokat egyszerre – egy indexbe tömörítve – mutatja be. A tanulmány elméleti gyökerei Habermas munkásságához nyúlnak vissza. Az empirikus elemzés során a modernizációs folyamat nem lineáris jellemzőit elemezzük.

Kulcsszavak: értékrend, modernizáció, társadalmi evolúció

Már Max Weber felveti a *Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában, hogy a gazdasági berendezkedés és az értékrend között kapcsolat van. Weber azzal érvel, hogy a protestantizmus által etikailag közvetített racionális életvezetés és a kapitalizmus gazdasági értelemben vett racionalitása között szoros kapcsolat van. Bennünket azonban ennek a tanulmánynak a keretei között nem a protestantizmus és kapitalizmus között elméletileg megalapozott párhuzam empirikus tesztelése érdekel. Dolgozatunkban abból a weberi gondolatból indulunk ki, amely a kapitalizmus és protestantizmus közötti párhuzam továbbgondolásának szükségszerűségére figyelmeztet. „Miután az aszkézis átépítette a világot, s miután munkálkodott e világban, e világi javak olyan növekvő, s végül annyira menthetetlen hatalomra jutottak az emberek felett, mint még a történelemben soha korábban. Az aszkézis szelleme ma már – végérvényesen-e, ki tudja? – elillant ebből az épületből. A győzelmes kapitalizmusnak, mióta gépi alapokon nyugszik, nincs többé szüksége rá, mint támaszra. Végérvényesen halványodni látszik nevető örökösenek, a felvilágosodásnak rózsás kedve is mai életünkben

* A tanulmány a Kötő-jelek 2006-os kötetében (ELTE TáTK, Budapest, 2007., 53-87.) megjelent tanulmány átszerkesztett változata. A tanulmány elhangzott az BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék által szervezett *Értékek és Normák Interdiszciplináris Megközelítésben* című konferencián 2006. szeptemberében. A szerző köszönetet mond a Faludi Ferenc Akadémiának a dolgozat megírásához támogatást nyújtó Faludi ösztöndíjért. Név szerint külön köszönet illeti ezen kívül Tóth István Györgyöt (TÁRKI), Tardos Róbertet (MTA-ELTE) és Varga Károlyt (PPKE BTK) a tanulmány korábbi változataihoz fűzött értékes megjegyzéseikért. A fennmaradt hibákért kizárólag a szerző tartozik felelősséggel.

és a »hivatásszerű kötelesség« gondolata mint egy valaha volt vallásos hittartalom kísértetének árnya él csupán.” (Weber 1982: 287)

Tanulmányunk célkitűzése a modernizációelméleti állítások empirikus tesztelése. Nevezetesen azt szeretnénk megérteni, hogy a gazdasági növekedéssel (modernizáció) miképpen változik meg az emberek gondolkodásmódja. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy ez a gondolat nem a weberi gondolat, mert mint ahogyan az látni fogjuk, a gazdasági változásokat oknak tartva magyarázzuk majd az emberek gondolkodásában bekövetkező változásokat. Miközben tehát a weberi gondolatból indulunk ki, el is szakadunk attól. Az elszakadás oka a modernizációelméleti írások később részletesen is tárgyalandó jellegzetességében rejlik, nevezetesen abban, hogy azok inkább marxi alapokon állva a gazdasági változások által bekövetkezett társadalmi változásokkal érvelnek.

Mielőtt belekezdenénk a tanulmány elméleti és empirikus fejezetibe, néhány sor erejéig foglalkoznunk kell a dolgozat egészét illető – az adatok értelmezését bizonyos szempontból megnehezítő – problémával¹. Amikor a gazdasági fejlettséget majd az egy főre jutó GDP PPP-vel operacionalizáljuk, meg kell jegyezni, hogy az elméletben felállított tradicionális-modern dichotómia nem azonos az empirikus adatokban tapasztalt dichotómiával. Gyakorlatilag ugyanis már nincsenek tradicionális társadalmak, ezért a modernizált országok nem a tradicionális országokkal állnak szemben, hanem azokkal az országokkal, ahol a modernizáció bizonyos mértékig zsákutcába jutott, vagy ahol megkésve kezdődött csak el. A tradicionális társadalmak eltűnése miatt tehát szükségszerűen, kényszerűségből, csupán a megkésve modernizálódó országokat tudjuk vizsgálni, ami óvatosságra int az adatok értelmezése szempontjából. A megkésve modernizálódó országokban azonban a hagyományos értékrend sokkal hangsúlyosabb, mint a modern értékek. Ennek a jelenségnek az oka bizonyos fokig a megkészettség, másrészt egyfajta örökség is. Az említett tétel igazolása jelenlegi ismereteink szerint csupán Magyarországon történt meg (Hankiss et al. 1982), véleményünk szerint azonban a tétel általános érvényű.

A MODERNIZÁCIÓ FOLYAMATA ÉS HATÁSA: PROBLÉMAFELVETÉS A MODERNIZÁCIÓELMÉLET ALAPJÁN

A tanulmányban társadalmi *modernizációnak* nevezzük azokat a változásokat, amelyeket a gazdasági rendszerben bekövetkezett változások, elsősorban az iparosítás okoztak. Bár kétségtelen, hogy a gazdasági változások összefüggésben vannak a társadalom más területein jelentkező folyamatokkal – és ennek egyik klasszikus példája Weber idézett írása –, a jelen tanulmány érvelése szempontjából azonban fontos, hogy a modernizáció motorját elsősorban a gazdasági változásokban keresi, hasonlóan ahhoz a modernizációs felfogáshoz, amelyet Inglehart használ:

Az iparosításnak egyszerre vannak társadalmi és kulturális következményei: a növekvő iskolázottsági szinttől egészen a nemi szerepek megváltozásáig. Az iparosítás a modernizációs folyamat központi elemének tartható, amely befolyással van a társadalom legtöbb elemére. (Inglehart–Backer 2000: 20)

1 Ennek a problémának a tudatosításáért külön köszönet illeti a *Szociológiai Szemle* névtelen lektorát.

Modernizációról beszélve feltétlenül fontos elkülöníteni a modernizáció folyamatától azt a folyamatot, amit Inglehart posztmodernizációnak nevez. Inglehart modernizáción a gazdasági fejlődés érdekében szükséges teljesítménymotivációs értékbeállítódást és a racionális-jogi tekintélynek való alárendelést érti. A posztmodernizáción azonban a gazdasági fejlettség eredményeként létrejött jólét következtében kialakuló önkifejezés, a személyiség értékének fontosságát érti, valamint a szubjektív jólét felértékelését, amely folyamatok mind a vallási, mind a jogi értelemben vett racionális tekintéllyel széthullásával együtt zajlanak le (Inglehart 1997: 74–81). Ebben a dolgozatban a modernizáció kifejezést nem a mezőgazdasági társadalmakból az ipari termelésen alapuló társadalmakra való áttérés értelmében használjuk – mint ahogyan azt Inglehart teszi –, hanem modernizációnak nevezzük azt a folyamatot, ahogyan a gazdaság és a munkaszervezési változások befolyásolták az emberi élet különféle területeit. Ebben az értelemben a modernizáció folyamatának folytatódását látjuk abban, amit Inglehart posztmodernizációnak nevezett. Modernizáción tehát azokat a gazdasági okokkal magyarázható társadalmi változásokat értjük, amelyek eredményeként a tradicionális társadalmi berendezkedés átalakult. Azt, hogy egy országban mennyire előrehaladott a modernizáció folyamata, vagyis milyen mértékű gazdasági változások zajlottak le, az adott ország GDP PPP²-jének szintjével jellemezzük, mivel azt felételezzük, hogy a gazdasági változások gazdagságot eredményeznek.

Kérdéses azonban, hogy hol keresendők az említett társadalmi változások, vagyis hol jelentkezik a modernizáció hatására kialakuló változások. Amikor a társadalmi *modernizáció hatásáról* beszélünk, akkor a hatást teoretikusan két nagyobb területre lokalizáljuk: egyrészt a gazdasági rendszerben bekövetkezett változásokra, másrészt – Habermas szóhasználatával – a társadalom intézményes keretében bekövetkezett változásokra. Habermas azt a jelenséget, amelyet korábbi műveiben a társadalom intézményi keretének és a célracionális alrendszernek a konfliktusaként ragad meg (Habermas 1971, 1979), később – *A kommunikatív cselekvés elméletében* – az életvilág és rendszer konfliktusává növeli (Habermas 1982). A jelenség gyökere azonban a társadalmi fejlődéssel lezajló változásokban keresendő, amelyet éppen a modernizációs elméletek fejtenek ki.

Habermas tudatosan elválasztja egymástól a célracionális cselekvést és a kommunikatív cselekvést. A munka, vagy *célracionális cselekvés* fogalma alatt instrumentális cselekvést vagy racionális választást ért. Az instrumentális cselekvést technikai szabályozás teszi lehetővé, és empirikus tudáson alapul. A racionális választás analitikus tudáson alapuló stratégiák alapján értelmezhető. A *kommunikatív cselekvés*en szimbolikusan közvetített interakciókat ért, amelyet kötelező érvényűnek tartott normák tesznek lehetővé. A célracionális és a kommunikatív cselekvés alapján társadalmi rendszereket különböztethetünk meg annak alapján, hogy azokban a célracionális cselekvés vagy az interakció dominál-e inkább.

A két cselekvéstípus segítségével aszerint különböztethetjük meg egymástól a társadalmi rendszereket, hogy a célracionális cselekvés vagy az interakció van-e bennük túlsúlyban (Habermas 1994: 27).

2 Az adott ország modernizáltságát az egy főre jutó GDP PPP (vásárlóerő-paritás) értékkel jellemezzük, tudván azt, hogy ez nem minden esetben a legjobb indikátor. Talán arab olajexportőr ország esetében a legkézenfekvőbb a modernizáció és a GDP PPP egyeztetésének korlátja.

A habermasi életvilág, ahogyan azt Felkai Gábor megfogalmazza, a kommunikatív cselekvés komplementer koncepciójából vezethető le.

Míg a kommunikatív cselekvés egyszerre három világhoz viszonyul, s így a kulturális újratermelés, a szociális integráció és a szocializáció médiumát képzi, addig az életvilág a kultúra, a társadalom és a személyiség strukturális összetevőivel szociális teret és időt bocsát a cselekvők rendelkezésére, valamint közös háttérismeretekkel – és értelmezésekkel – látja el őket (Felkai 1993: 300).

Az életvilág három alkotórésze tehát a kultúra, a társadalom és a személyiség; ezt a három részt a közös normák, az interszubjektivitás és a kommunikatív cselekvés jellemzi. Az életvilág ennek a három szférának: azaz a kultúrának, a szociális közösségeknek és a személyiségnek az újratermeléséért felelős.

A habermasi rendszer fogalma – az életvilág fogalmával szemben – definíció szerint csak járulékosan támaszkodik normákra, és a cselekvők önmaguk számára sem átlátott cselekvési következményeit funkcionálisan hangolja össze. A rendszer a társadalom materiális újratermeléséért felelős.

Amikor tehát a modernizáció hatásáról beszélünk, a gazdaság által generált változások hatását vizsgáljuk meg az életvilágra: vagyis – teoretikusan – a kultúrára, a társadalomra és a személyiségre. *Gyakorlatilag azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy (1) a modernizáció hatására hogyan változott meg az emberek értékrendje: azok a dolgok, amelyek fontosak egy adott társadalomban, és (2) milyen kapcsolat van a modernizáció nettó hatása és az életminőség között?*

A gyakorlati kérdéseinkre vonatkozó irodalom két, egymástól markánsan különböző részre osztható. Az egyik csoport a modernizáció hatását egyfajta önkiteljesedésben látja, azaz a modernizáció egy boldogabb, kötöttségektől szabadabb életet jelentene. Bell szerint, míg a hagyományos kapitalizmusban megfeleltethető volt egymásnak a gazdasági rendszer és az életvezetés racionalitása – mivel mindkét társadalmi szféra a protestáns értékek alapján működött –, ez a kapcsolat mostanra megszűnt (Bell 1974). A gazdaság továbbra is protestáns értékek alapján működik; a kultúra, és ezen belül az életvezetés azonban már nem magyarázható a protestáns aszkézissel, hanem a hedonista logika alapján működik. Himanen a gazdasági növekedés hatására egy kreatívabb és kötöttségektől szabadabb értékrend és etika terjedését vizionálja (Himanen 2000). Inglehart a World Value Survey adatait elemezve rávilágít arra, hogy egy bizonyos küszöbértékig az egy főre jutó GNP növekedésével együtt növekszik az, hogy mennyire jó az emberek közérzete³ (Inglehart 2000). A European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions által publikált írásokból szintén az olvasható ki, hogy az EU29-en belül a gazdaságilag kevésbé fejlett országok kevésbé elégedettek az életükkel, illetve kevésbé boldogok (Böhnke 2005).

Az irodalom másik csoportja a modernizáció nyereségeinek elismerése mellett hangsúlyozza azt is, hogy a nyereségeknek áruk van. Ennek a csoportnak lehetne tagja – mint ahogyan azt Gedeon Péter megfogalmazza – Habermas:

A haladás evolutionista felfogásának integrálnia kell a haladás áráként jelentkező problémák tárgyalását is. Ilyen értelmezést enged meg Habermas társadalomszemlélete. A rendszer és életvilág fogalmi megkülönböztetése alapján a modernitáshoz vezető társadalmi evolúció értelmezhető úgy, mint a rendszer és életvilág szétválása, a

3 A küszöbérték elérése után már nem áll fenn ugyanez az ütemű növekedés.

rendszerek kialakulása és az életvilág racionalizálódása. Ebben az elméleti keretben tematizálható a haladásért fizetett ár, ami az életvilág kolonizációjában érhető tetten (Gedeon 2004: 20).

Gedeon Péter érvelése szerint a társadalmi változást nem egy jobb állapotba történő változásnak kell felfognunk, hanem a társadalom intézményeinek a környezethez történő alkalmazkodásaként.⁴

A jelen tanulmány érvelését tekintve ennek a második felfogásnak empirikus bizonyítását kísérli meg.

A modernizáció: a kötöttségektől való megszabadulás?

Inglehart és Baker már idézett publikációjában a szerzőpáros a társadalmi modernizációnak (az ő terminológiájukban a posztmodern értékek irányába történő változásnak) az életvilágon belül az értékrendet érintő változásokban két fontos dimenziót különböztetett meg (Inglehart–Baker 2000). Az első dimenzió: az értékrend a tradicionális értékek felől a szekulárisan racionális értékek felé történő elmozdulást jelenti. A tradicionális értékek bizonyos tekintélyek elfogadását jelentik, legyenek ezek a tekintélyek akár vallási előírások, akár szülői vagy átöröklött társadalmi minták formájában megfogalmazva. A szekulárisan racionális értékek a tekintéllyel szemben valamilyen racionálisan belátható alapelv elfogadását jelentik.

A második dimenzió a racionális értékektől az önkifejezés értékei felé történő elmozdulást jelenti. Az önkifejezés a kölcsönös megértésre való törekvést, a személyiség önkifejezésének igényét jelenti. Inglehart alapfeltevése szerint a társadalmi modernizáció alapvetően az önkiteljesítő értékek irányába mutat, bár az adott társadalom kulturális hagyományai, vallása szintén meghatározza – módosíthatja – a gazdasági változások által okozott hatást (Inglehart 1997). Adatai szerint a gazdag országok mégis mind az önkiteljesedő, mind a racionális értékek skáláján magas pontszámokat érnek el. Ez látszólagos ellentmondásnak tűnik.

Ugyanígy látszólagos ellentmondás az, hogy ha a gazdasági változások – mint ahogyan a nemzetközi adatokat vizsgálva Inglehart (1997: 62; 2000: 217), az európai adatokat vizsgálva Delhey (2004) és Böhnke (2005) megállapítják – a magukat boldogoknak mondók magas arányával párosulnak, miért van az, hogy az egyébként Inglehart által gyártott szubjektív jólét-index nagyon magas értékeket mutat nemcsak Dániában és Luxemburgban, hanem Nigériában és Kolumbiában is? (Melléklet, 8. táblázat)

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

Annak érdekében, hogy megtudjuk: vajon az életvilágra vonatkozóan a modernizációnak mi a hatása, a *World Value Survey* (továbbiakban WVS) 4. hullámát használ-

⁴ Más szóval, az egyes társadalmak nem az emberi természet kibomlásának általános képességével rendelkeznek, az egyes társadalmak fejlődési pályáját saját intézményrendszerük és környezetük kölcsönhatása határozza meg, nem az emberi természet (Gedeon 2004: 21).

tuk, ez a hullám lényegében 1999 és 2004 közötti időszakra vonatkozik, az adatok többsége azonban 1999-ből való. Az elemzés egységei országok. A rendelkezésünkre álló adatbázisból összesen 68 ország esetében tudtuk kiszámolni a függő változónk – a később részletesen is tárgyalandó –, modernizáció nettó hatását mérő index, értékeit. Az elemzés során ezt az indexértéket, mint függő változót magyaráztuk meg a GDP PPP-vel, amin a modernizáció folyamatát értettük. A GDP értékeit a Human Development Report 2001-es kiadványából vettük. Ebben a kiadványban az 1999-es évre kiszámolt GDP PPP értékek szerepelnek. Elemzésünk során oksági modellt állítottunk fel, így a független változót oknak, a függő változót okozatnak kezeltük. Mivel a független változó minden esetben az 1999-ből származó GDP PPP érték, az okság logikai feltételezése azoknak az országoknak az esetében sem sérül, amelyekben a WVS terepmunkája nem 1999-ben, hanem egy-két évvel később zajlott. Összesen 63 ország esetében állt rendelkezésünkre mind a függő-, mind a magyarázó változó értéke, így 63 ország szerepel a regressziós modellekben, bár a WVS adatai alapján összesen 68 ország esetében tudtuk kiszámolni a függő változó értékét.

Előkészületek a függő változó kiszámításához

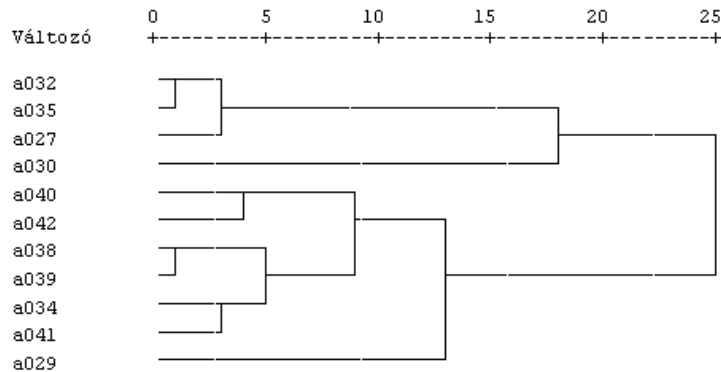
A WVS adatállományban rendelkezésünkre állt egy kérdésblokk, amely arra vonatkozott, hogy a megkérdezett milyen tulajdonságokat tart fontosnak és hangsúlyosnak a gyermeknevelés során, vagyis: mire nevelné a gyermekét? Választásunk azért esett éppen erre a kérdéscsoportra, mert egyrészt Inglehart ennek a kérdéscsoportnak néhány kérdéséből számolta ki a teljesítménymotivációt mutató indexét (Inglehart 1997: 390), másrészt annak a területnek – az életvilágnak –, amelyre vonatkozóan a modernizáció hatását szeretnénk megnézni, egyik központi eleme a személyiség újratermeléséért felelős szocializáció.⁵

5 Az életvilág az a transzcendens hely, ahol beszélők és hallgatók találkoznak egymással, és terveiket közös helyzet meghatározás alapján, egyetértésben követik el, miközben három világra – az életvilág három szerkezeti összetevőjére – reflektálnak. *Kultúrára*, amely azt a tudáskészletet alkotja, amelyből a kommunikációban részt vevők ellátják magukat. *Társadalomra*, amelyet azok a legitim szabályozók alkotnak, amelyek révén a kommunikációban részt vevők elrendezik társadalmi csoportokhoz fűződő hovatartozásukat. *Személyiségre*, amely olyan kompetenciákat jelent, amelyek az alanyokat beszéd- és cselekvőképessé avatják. Az életvilág ennek a három szférának, azaz a kultúrának, a szociális közösségeknek és a személyiségnek az újratermeléséért felelős (Habermas 1982, II.: 209).

1. táblázat Az elemzés során felhasznált kérdések a WVS 4. hullámából

Néhány olyan tulajdonságot soroltunk fel, amire nevelni lehet a gyerekeket. Melyeket tarja ön <i>különösen</i> fontosnak? Kérem, válassza ki az öt legfontosabbat! ⁶			
a027	udvariasság, jó modor		
a029	önállóság		
a030	a kemény munka		
a032	felelősségérzet		
a034	képzelőerő, fantázia		
a035	mások tisztelete, tolerancia		
a038	takarékoság		
a039	határozottság, állhatatosság		
a040	vallásos hit		
a041	önzetlenség		
a042	engedelmesség		
Kódok			
0	<i>Nem említette</i>	1	<i>Fontos</i>

Első lépésként az 1. táblázatban szereplő változók között igyekeztünk valamilyen kapcsolatot találni. A hierarchikus klaszterelemzés⁷ segítségével egy dendrogramon ábrázoltuk a változók közti kapcsolatot.

1. ábra Távolság a változók közti átlagos kapcsolat alapján

6 A kérdések magyar fordítása az 1990-es WVS kutatás magyar kérdőívéből származik.
http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-C70

7 A módszer két klaszter távolságát a két klaszterből az összes lehetséges módon kiválasztott elempárok távolságának átlagával számolja ki (négyzetes euklideszi távolság). Az ezzel a módszerrel létrejövő távolságokból (különbözőségekből) a BAVERAGE (weighted average linkage) módszerrel készítettük el a különbözőségi mátrixot. Ennek a módszernek a lényegét a következő formula fejezi ki:

$$d_{(p+q),i}^{ij} = (n_p \cdot d_{pi} + n_q \cdot d_{qi}) / (n_p + n_q)$$
 ahol: $d_{(p+q),i}^{ij}$ az új (p+q) klaszter különbözősége az i-edik klasztertől, d_{pi} : a különbözőség a p-edik és az i-edik klaszterek között, d_{qi} : a különbözőség a q-adik és az i-edik klaszterek között.

Az ábrából látható, hogy a változók között van négy pár, amelyik szoros kapcsolatban áll egymással. Ezek – az ábrán felülről lefelé haladva: felelősségérzés (a032) – tolerancia más emberek iránt (a035); vallásos hit (a040) – engedelmesség (a042); takarékoság (a038) – céltudatosság, kitartás (a039); képzelőerő (a034) – önzetlenség (a041). Inglehart alapján könnyű észrevenni ezek között a változópárok között azt a három elemet, amely az értékrendben bekövetkezett két nagy változást elkülöníti egymástól (Inglehart 1997; Inglehart–Baker 2000).

Tradicionális értékeknek tekintettük az a040, a042, racionális értékeknek az a038, a039 és a szubjektív jólét posztmodern értékeinek az a032–a035; a034–a041 változókat. Ugyanazokkal a változókkal, amelyekkel mi a tradicionális és racionális értékek jelenlétét vizsgáltuk, mérte Inglehart a teljesítménymotivációt, gyakorlatilag ugyanazoknak a megfontolásoknak az alapján, amelyekre a tanulmányban mi is alapozzuk érvelésünket. A szubjektív jólét értékeinek mérésére, mivel azokat Inglehart a bezárkózás és önvédelem helyett a nyitottsággal és mások elfogadásával hozza kapcsolatba,⁸ az a032–a035 változókat használtuk. A megtalált változópárokból indexeket generáltunk annak alapján, hogy az egyes országokban a lakosság hány százaléka tartotta fontosnak az adott kérdést. Így három indexet kaptunk, amelyeket az alábbi három egyenlet segítségével számoltunk ki:

- (1) Tradicionális: {vallásos hit (a040) + engedelmesség (a042) [a népesség arányában]} / 2
- (2) Racionális: {takarékoság (a038) + céltudatosság, kitartás (a039) [a népesség arányában]} / 2
- (3) Szubjektív jólét: {felelősségérzés (a032) – tolerancia más emberek iránt (a035) [a népesség arányában]} / 2

A létrehozott három index közti kapcsolatot a 2. táblázatban bemutatott korrelációs mátrix számai mutatják meg:

2. táblázat Kendall-féle tau_b korreláció⁹ a tradicionális, racionális és szubjektív jólét értékeinek népességen belüli arányát mutató indexek között

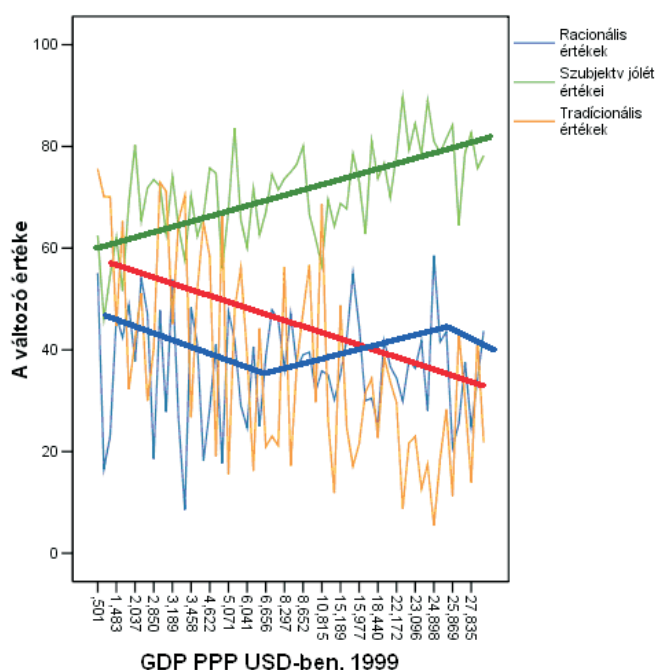
		Racionális értékek	Szubjektív jólét értékei
Tradicionális értékek	Korrelációs együttható	–0,203	–0,379
	N	67	68
A szubjektív jólét értékei	Korrelációs együttható	0,155	
	N	68	
Szignifikáns eredmények 0,05 szinten			
Szignifikáns eredmények 0,01 szinten			

8 A posztmodern értékek az önkifejezést hangsúlyozzák a tekintély védelme helyett, és toleránsak más csoportok iránt, sőt a különös dolgokat és a kulturális sokszínűséget – mint olyat ösztönzőnek és fokozandónak, de semmiképpen sem fenyegetőnek – tartják (Inglehart 2000: 223).

9 A korreláció mérésére azért használtuk a Kendall-féle tau_b korrelációt, mert itt nem feltétel a hiánytalan adatsor, illetve a változók normális eloszlása.

A táblázatból látható, hogy a tradicionális értékek és a szubjektív jólét értékei között negatív korreláció van. Szintén negatív korreláció van a tradicionális értékek és a racionális értékek között. Nem találtunk azonban $p=0,05$ -ös szinten szignifikáns kapcsolatot a szubjektív jólét és a racionális értékek között ($p=0,062$).

Amikor az indexértékeket a GDP PPP-val hasonlítottuk össze, láthatóvá vált, hogy a szubjektív jólét értékei a GDP PPP magas, a tradicionális értékek a GDP PPP alacsony értékeivel jártak együtt, de nem találtunk egyértelmű kapcsolatot a GDP PPP és a racionális értékek között. Az adataink tehát nem támasztották alá egyértelműen azt, hogy a modernizáció hatására – ha a modernizációt, mint a gazdasági fejlettség egy fokmérőjét, a GDP PPP-val mérjük – a racionális értékek előbb nőnek, majd csökkennek.

2. ábra Az egyes értéktípusok kapcsolata a GDP PPP-val

A függő változó: a modernizáció nettó hatása

Az indexek egymás közti összefüggései, illetve az indexek és a GDP PPP kapcsolatából látható, hogy a modernizáció során a tradicionális értékek korrodálódnak, a szubjektív jólét értékei megnőnek, nem tudunk azonban egyértelmű lineáris trendet megállapítani a racionális értékek esetében, mivel azok a vizsgált országokban a GDP PPP növekedésével egy ideig növekednek, majd csökkenésnek indulnak. Ez a tendencia egyébként összhangban van az Inglehart által értelmezett modernizációval, Inglehart szerint ugyanis a racionális értékek – amelyek a teljesítménymotiváció köré

csoportosulnak – egy bizonyos fejlettségi szint után átadják helyüket a szubjektív jólét értékeinek. Lényegében ez a folyamat a modern társadalomból a posztmodern társadalomba való átmenet (Inglehart 1997, 2000: 225). Az elemzés során azonban négyzetes összefüggést sem találtunk a racionális értékek és a GDP PPP között.

Felfogásunk szerint téves dolog a modernizációt az életvilágon belül pusztán kiteljesülésként vagy pusztulásként felfogni. Ezért egy olyan indexértéket szerettünk volna létrehozni, melynek értékei azt fejezik ki, hogy a két – modernizációval együtt járó – folyamat együttesen miképp jellemzi az országokat. Az indexbe ezért csak azokat az értéktípusokat foglaltuk bele, amelyeknél egyértelműen ki tudtuk mutatni, hogy hogyan viselkednek a GDP PPP-vel összefüggésben. Így az indexünkben kihagytuk a racionális értékeket, mert szintjének alakulását nem tudtuk egyértelműen összekapcsolni a GDP PPP-vel. Mindezeknek a megfontolásoknak az alapján a modernizáció nettó hatását mérő indexet a következő – 4. számú – egyenlettel számoltuk ki.

$$A \text{ modernizáció nettó hatása} = \frac{\text{Szubjektív jólét értékei} + \text{Tradicionális értékek}}{2} \quad (4)$$

A modernizáció nettó hatását mérő index (a továbbiakban modernizációs index) – mivel bizonyos értékek népességen belüli arányát fejezi ki – elvileg 0–100-ig vehet fel értékeket. Az index alkotóelemei, mint azt a 3. táblázat mutatja, negatív korrelációban állnak egymással. Figyelemre méltó, hogy a modernizációs index két alkotóelemének eltérő a szintje. A két változó átlaga és mediánja azt bizonyítja, hogy a szubjektív jólét szintje átlagosan magasabb a vizsgált országokban a tradicionális értékek szintjéhez képest. A minimum- és maximumértékek pedig megmutatják, hogy a tradicionális értékek lényegesen nagyobb (szinte dupla akkora) értéktartományban mozognak, mint a szubjektív jólét értékei. (A modernizációs index értékeit országonként bontva lásd: Melléklet, 9. táblázat.)

3. táblázat A modernizációs index alkotóelemei

	Tradicionális értékek	A szubjektív jólét értékei
Átlag	38,622	70,955
Medián	34,180	71,817
Minimum	5,434	46,118
Maximum	82,882	89,705
Szórás	19,867	8,835
Kendall-féle tau _b korreláció	Együttható	–0,379
	Sig.	0,000
	N	68

EREDMÉNYEK

A modernizációs index értékeinek vizsgálata

Az index legalacsonyabb értéke Csehországban (38,1), legmagasabb értéke pedig Irakban (79,8) van. A két szélső érték közti különbség 41,7. A különbség alapján a modernizációs indexet 4 csoportra osztottuk úgy, hogy az egyes csoportok határait a különbség negyede adta. Az első csoport határa így a maximumérték mínusz a maximum- és minimumértékek között lévő különbség negyede, a következő csoporté pedig az így kapott érték és a különbség negyede. A létrejött 4 csoportban a modernizációs index maximumának és minimumának a különbsége alig több mint 10 (41,7/4).

A 4. táblázat a modernizációs index 4 csoportjának és alkotóelemeinek kapcsolatát mutatja. A táblázat celláiban az egyes csoportok átlagai szerepelnek. Mivel az első klaszterbe csak két ország – Indonézia és Irak – tartozik, viszonyítási alapunkat a második klaszter képi.

4. táblázat A modernizációs index alapján kialakított országklaszterek

A modernizációs index maximum- és minimumértékének különbsége alapján kialakított klaszterek						
A klaszter száma		Elemszám	A GDP PPP átlaga	A modernizációs index átlaga	Tradicionális értékek	A szubjektív jólét értékei
1. klaszter ¹⁰		2		76,195	77,895	74,493
2. klaszter		16	4 984	64,178	61,249	67,107
3. klaszter	Összes ¹¹	30	14 890	54,325	36,587	72,065
	15 USD alatti GDP PPP	13	3 726	54,787	44,195	65,381
	15 USD feletti GDP PPP	15	24 566	53,845	29,354	78,335
4. klaszter	Összes ¹²	20	13 733	45,902	19,647	72,158
	10 USD alatti GDP PPP	7	5 990	45,324	19,561	71,088
	10 USD feletti GDP PPP	12	18 249	46,114	19,080	73,148

10 A klaszter GDP PPP-átlagértéke nem szerepel, mivel két ország tartozik ebbe a klaszterbe – Irak és Indonézia –, és Irak GDP PPP értéke nem volt hozzáférhető a Human Development Report 2001-es kiadványában.

11 Esetszámban azért van eltérés a 3. klaszter alacsony és magas GDP PPP-vel rendelkező országainak összesített elemszáma és az összes 3. klaszterbe tartozó ország esetszáma között, mert Bosznia-Hercegovina és Észak-Írország GDP PPP-adatai nem szerepeltek a Human Development Report 2001-es kiadványában.

12 Esetszámban azért van eltérés a 4. klaszter alacsony és magas GDP PPP-vel rendelkező országainak összesített elemszáma és az összes 4. klaszterbe tartozó ország esetszáma között, mert Szerbia-Montenegró GDP PPP-adata nem szerepelt a Human Development Report 2001-es kiadványában.

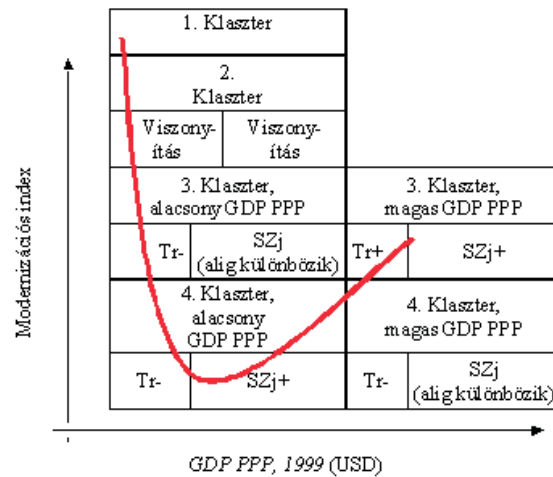
A harmadik és negyedik klaszter között tovább folytatódik a modernizációs index csökkenése, ami a tradicionális értékek további csökkenését és a szubjektív jólét nagyon kicsi emelkedését jelenti.

A harmadik klaszter értékeihez viszonyítva a második klaszterbe tartozó országok modernizációs indexe alacsonyabb. Az index értékének csökkenése a második és harmadik klaszter között minden bizonnyal magyarázható azzal, hogy a két klaszter tradicionális értékeiben jelentős különbség van: a harmadik klaszterbe tartozó országokban sokkal kevesebb a tradicionális értékek társadalmon belüli aránya, és csak kevéssel több a szubjektív jólét társadalmon belüli aránya.

Míg az első és második klaszterbe csak alacsony – Szaúd-Arábia kivételével –, 10 USD alatti GDP PPP-vel rendelkező országok tartoznak, a harmadik és negyedik klaszterben egyaránt jelen vannak magasabb és alacsonyabb GDP PPP-vel rendelkező országok is. Amikor a harmadik és negyedik klaszterben a GDP PPP szerint kettébontottuk az országokat, azt találtuk, hogy a harmadik klaszterbe tartozó 15 USD alatti országok magasabb tradicionális értékekkel és alacsonyabb szubjektív jólét-értékekkel jellemezhetőek, mint a 15 USD feletti országok. A negyedik klasztert a GDP PPP alapján kettébontva nem találtunk ilyen különbségeket.

Ha az index értékeit a klaszterekhez tartozó átlagos GDP PPP szerint sorba rendezzük, azt láthatjuk, hogy a viszonyítási alapként használt második klaszter tradicionális- és szubjektív jólét-értékeihez képest a harmadik klaszter alacsony GDP PPP-vel rendelkező országiban a tradicionális értékek csökkennek, a szubjektív jólét értékei alig változnak, a modernizációs index értéke azonban csökken. Ehhez a klaszterhez viszonyítva a negyedik klaszter alacsony GDP PPP-vel rendelkező országaiban csökken a tradicionális értékek társadalmon belüli aránya, növekszik azonban a szubjektív jólét elterjedtsége: mindazonáltal a modernizációs index értéke tovább csökken. A negyedik klaszter alacsony GDP PPP-vel és magas GDP PPP-vel rendelkező országai között a modernizációs index növekedésnek indul, ami megmutatkozik abban, hogy a tradicionális értékek csökkenése megáll, a szubjektív jólét értékei azonban lassan ugyan, de tovább nőnek. A harmadik klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országaiban az index értéke tovább növekszik a negyedik klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országaihoz képest, ami azt jelenti, hogy a tradicionális értékek növekedésnek indulnak, a szubjektív jólét értékeinek növekedése pedig tovább folytatódik.

A modernizációs index alapján kialakított országklaszterekből az látható, hogy a modernizáció előrehaladásával – ha a modernizációt, mint a gazdasági fejlettség hatását, a GDP PPP-vel mérjük – a modernizációs index értékei előbb csökkennek, majd nőnek. Mivel a modernizációs index a tradicionális és szubjektív jólét értékeinek együttes elterjedtségét mutatja, a klaszterekre bontás azt is megmutatja, hogy a tradicionális értékek drasztikus csökkenése egy bizonyos GDP PPP-érték után megáll, míg a szubjektív jólét értékei a GDP PPP növekedésével szinte folyamatos lassú növekedést mutatnak. A 4. táblázat tanulságait a következő ábrán szemléltettük:

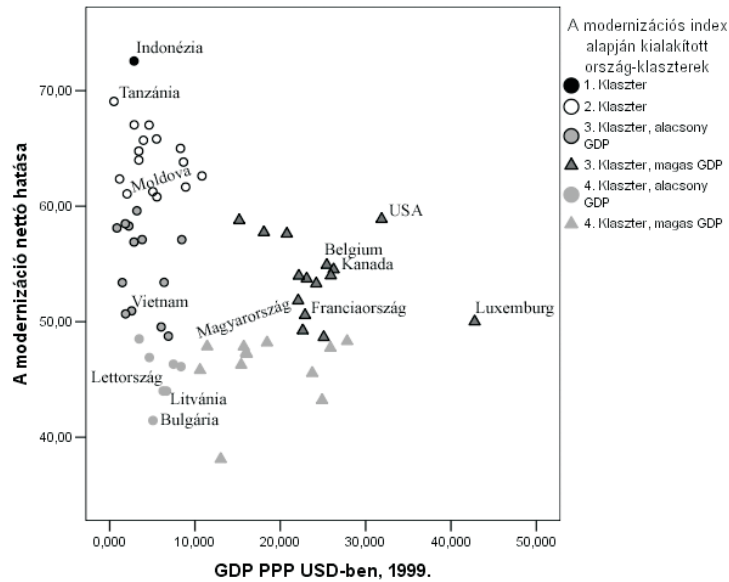
* Tr = Tradicionális értékek; Szj = Szubjektív jólét értékei.

3. ábra A modernizációs index alapján kialakított országklaszterek és a GDP PPP mint modernizációs mutató

A modernizáció nettó hatásának magyarázata

A modernizáció folyamatát úgy fogtuk fel, mint amely magában foglal nyereségeket és veszteségeket egyaránt. Az, hogy a vallásos normák csökkenését, illetve a szubjektív jólét értékeinek növekedését nyereségként vagy veszteségként értékeljük, nézőpont kérdése. A modernizáció folyamatának meghatározásában azonban nagyon jelentős az, hogy a modernizáció eredményeként az életvilágon belül bizonyos értékek jelentősége csökken, míg más értékek jelentősége növekszik. Így, amikor arról beszélünk, hogy a modernizáció hatására a szubjektív jólét értékei megnőnek, meg kell említenünk, hogy más értékek háttérbe húzódnak, és csak a két – növekedő és csökkenő – folyamatot közösen értelmezve beszélhetünk arról, mit hozott a modernizáció.

Ha a modernizáció nettó hatását a 4. egyenlet szerint számoljuk ki, és megnézzük, hogy az eredmények milyen kapcsolatban vannak a GDP PPP-vel, a következő ábrát kapjuk:

4. ábra A modernizáció nettó hatása és a GDP PPP

Az eddigiekben avval érveltünk, a modernizációs index és GDP PPP között nem lineáris a kapcsolat. Az érvelésünket az index értékeinek csoportokba rendezésével támasztottuk alá. Most azonban szeretnénk matematikai modell segítségével is meghatározni, hogy vajon a 4. ábra adataiban valóban látható-e görbület. Ennek érdekében két OLS-regressziós modellt¹³ illesztettünk az adatokra. Mindkét modellben a függő változó a modernizációs index volt. A független változók között azonban az első esetben a GDP PPP lineáris komponensét, a második esetben pedig a GDP PPP lineáris és négyzetes komponensét is szerepeltettük. Az eredményeket az 5. és 6. táblázatban szerepeltettük.

13 A regressziós becsléshez használt OLS regresszió mindkét modell esetében alkalmas volt a regressziós becsléshez, mivel az adataink nem sértették meg egyik modell esetében sem az OLS-regresszió előfeltételeit (Gujarati, 1995: 285). A regressziós becslés variancia-kovariancia mátrixának főatlóját egyik modell esetében sem jellemezte heteroszkedaszticitás a Breusch-Pagan-Godfrey (Gujarati: 1995: 377-8) teszt alapján.

5. táblázat A modernizációs index és a GDP PPP, annak lineáris komponensét szerepeltetve

	Standarizálatlan együtthatók		Standardizált együtthatók	t-Statistika	Szignifikancia
	B	Standard hiba	Béta		
Konstans	57,820	1,451		39,836	0,000
GDP PPP	-0,288	0,094	-0,365	-3,064	0,003
R négyzet	0,133				
A modell szign.	0,003				

Függő változó: Modernizációs index.

6. táblázat A modernizációs index és a GDP PPP, annak lineáris és négyzetes komponensét is szerepeltetve

	Standarizálatlan együtthatók		Standardizált együtthatók	t-Statistika	Szignifikancia
	B	Standard hiba	Béta		
Konstans	60,362	1,892		31,896	0,000
GDP PPP	-0,848	0,291	-1,075	-2,911	0,005
A GDP PPP négyzete	0,017	0,009	0,747	2,025	0,047
R négyzet	0,189				
A modell szign.	0,002				

Függő változó: Modernizációs index.

Annak a modellnek az illeszkedése, amelyben a GDP PPP négyzetes komponensét is szerepeltettük 5,6%-kal jobb¹⁴ ahhoz a modellhez képest, amelyben csupán a GDP PPP lineáris komponense szerepelt. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a modernizáció (GDP PPP) és a modernizáció hatása (modernizációs index) közötti kapcsolatot pontosabban tudjuk megérteni abban az esetben, ha a két változó közötti kapcsolatban négyzetes irányultságot is feltételezünk.

A regressziós elemzés által kapott eredményeink összhangban vannak a modernizációs index klaszterekbe való rendezése során kapott eredményeinkkel, nevezetesen azzal, hogy a GDP PPP növekedése a modernizációs index értékeinek előbb a csökkenésével, majd a növekedésével jár együtt.

Mivel a négyzetes komponens tartalmazó modellilleszkedés jobb, a két változó közötti kapcsolat leírásában ezt a modellt fogadjuk el. Azt azonban nem modhatjuk,

14 A Hat-Value (Fox 1991: 24) értékei alapján a 6. táblázatban közölt, négyzetes komponens is tartalmazó, modell esetében outlier-nek bizonyul Luxemburg. Maga a tény teljesen érthető, hiszen Luxemburg GDP értékei nem feltétlenül függenek össze az ország modernizáltsági fokával. Abban az esetben, ha Luxemburgot kivesszük az elemzésből, az R^2 érték 0,189-ről 0,221-re módosul, a GDP PPP négyzetes komponenséhez tartozó standarizálatlan regressziós együttható értéke pedig 0,017-ről 0,037-re növekszik. Ugyanakkor a csak lineáris komponens tartalmazó modell esetében Luxemburg törlése lényegesen kevesebb változást eredményez. Az R^2 érték ebben az esetben 0,133-ról 0,135-re módosul, a GDP PPP lineáris komponenséhez tartozó standarizálatlan regressziós együttható értéke pedig -0,288-ről -0,316-re változik.

hogy a két változó között tökéletes négyzetes összefüggés van. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy az alacsony GDP PPP-vel rendelkező országok modernizációs indexében sokkal nagyobb a szórás, mint a magas modernizációs indexszel rendelkező országokéban. Ez pedig azt jelenti, hogy az alacsony GDP PPP-vel rendelkező országokban a szubjektív jólét és a tradicionális értékek megoszlása sokkal gyorsabban változik, mint a magas GDP PPP-vel rendelkező országokban. A tradicionális értékrend gyors bomlása tehát csak a nagyon magas GDP PPP-vel rendelkező országokban kezd kompenzálódni a szubjektív jólét értékeinek növekedésével.

Vietnamban például – a legisebb GDP PPP-vel rendelkező országok egyikében (GDP PPP = 1860 USD) – a szubjektív jólét értékeinek társadalmon belüli részaránya 69,1%, a tradicionális értékeké pedig 32,25%. Így Vietnam modernizációs indexének értéke csaknem akkora, mint Franciaországé, ahol 78,4% a szubjektív jólét, és 21,7% a tradicionális értékek társadalmon belüli aránya, Franciaország GDP PPP-je pedig 22897 USD.

Mindezek alapján akkor járunk közel az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a modernizációs index a GDP PPP szerint bontva egy horogforma szerint rendeződik el. A 6. táblázatban közölt négyzetes komponens szignifikáns mivoltát így az adatokban megmutatkozó ívként értelmezzük.

Különbségek az életminőség társadalmi és személyes dimenziójában a modernizációs index szintjei szerint

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy a modernizáció folyamata milyen változást eredményezett az életvilágban. A változás természetéről megállapítottuk, hogy az nem lineáris. A tradicionális értékeknek előbb le kell épülniük ahhoz, hogy kialakuljanak a szubjektív jólét értékei. Az átalakulásnak azonban van egy olyan fázisa, amelyben már leépültek a tradicionális értékek, de még nem erősödtek meg a szubjektív jólét értékei. A továbbiakban azzal a problémával foglalkozunk, hogy ez a különböző fázisokra tagolható átalakulás milyen összefüggésben van az életminőséggel.

Az egyes életminőség-kutatások Allardtra (1993) hivatkozva három szinten határozzák meg tárgyukat: gazdasági, társadalmi és személyes szinten. Az életminőség gazdasági dimenzióján birtokolható javakat, társadalmi dimenzióján a másokhoz fűződő kapcsolatot, személyes dimenzión pedig azt értik, hogy az egyén mennyire érzi magát jól a társadalomban (Delhey 2004: 1–4). Az elemzés további részeiben az életminőség társadalmi és személyes dimenziójára koncentrálunk, a gazdasági dimenziót ugyanis a GDP-vel szokták azonosítani, amelyet ebben az elemzésben mi a modernizáció motorjaként értelmeztünk.

Az életminőség társadalmi szintjét a társadalmak bizalmi indexével hoztuk összefüggésbe. A WVS negyedik hullámában szerepelő egyik kérdés arra vonatkozott, hogy mennyire lehet megbízni a megkérdezettek szerint az emberekben. A két lehetséges opció – a legtöbb emberben meg lehet bízni, illetve az ember soha nem lehet elég óvatos – közül országonként az előbbi népességen belüli arányát vettük figyelembe.

Az életminőség személyes dimenzióját, a boldogságot, egy 4 fokozatú skálán mérő kérdéssel mértük, ahol 1-est a magát nagyon boldognak, 4-est pedig a magát nagyon kevésbé boldognak érzők választottak. Elemzésünkben országonként az átlagokat sze-

repeltettük, az átlag számításánál azonban a skálát megfordítottuk. A három magyarázó változó leíró statisztikáit az alábbi táblázat tartalmazza:

7. táblázat A regressziós modell magyarázóváltozóinak leíró statisztikája

	GDP PPP USD-ben, 1999	Az általános bizalom	Általános boldogság
Átlag	11 861	28,422	3,031
Medián	8 326	23,876	3,020
Minimum	0,501 (Tanzánia)	7,631 (Uganda)	2,39 (Románia)
Maximum	42 769 (Luxemburg)	66,531 (Dánia)	3,578 (Nigéria)
Szórás	9 778	14,930	0,296

A modernizációs index magas értékei – bár az esetek többségében az alacsony GDP PPP-vel járnak együtt – nem csak az alacsony GDP PPP-vel rendelkező országokban magasak, hanem bizonyos magas GDP PPP-vel rendelkező országokban is annak tekinthetők: azokban az országokban, ahol a tradicionális értékek csökkenéséből adódó hiányt már betöltötték a szubjektív jólét értékei (a modernizációs index alapján kialakított 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országai). Azért tekinthetjük ezeket az indexértékeket relatíve magasaknak, mert az indexértékeket a modernizáció folyamatában, a GDP PPP alapján ábrázolva – mint ahogyan láttuk a fenti elemzési egységben –, a GDP PPP négyzetes komponensét szerepeltetve jobban magyarázható. Mindez azt is jelenti, hogy a modernizációs index bizonyos értékeihez egyaránt tartoznak magas és alacsony GDP PPP-vel rendelkező országok is. Ezt mutatja a modernizációs index alapján kialakított 3. és 4. klaszter GDP PPP alapján történő megosztása.

Külön kíváncsiak voltunk tehát arra, hogy van-e különbség az életminőség társadalmi és személyes dimenziójában:

1. azok között az országok között, amelyek magas modernizációs indexszel és alacsony GDP PPP-vel, illetve azok között az országok között, amelyek relatíve magas modernizációs indexszel és magas GDP PPP-vel rendelkeznek. Vagyis az első és második modernizációs index alapján kialakított klaszter országai és a harmadik klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országai között milyen különbségek vannak? Boldogabbak és jobban megbíznak-e egymásban az emberek olyan országokban, mint Nigéria, az olyan országokhoz képes, mint például Belgium?

2. Milyen különbségek vannak az azonos szintű modernizációs indexszel, de különböző GDP PPP-vel rendelkező országok között? Vagyis milyen különbségek vannak boldogság és egymásba vetett bizalom területén a 3. klaszter magas és alacsony, illetve a 4. klaszter magas és alacsony országai között?

Kérdésünkre a lineáris regresszió anova táblája alapján kaptuk meg a választ. A regresszióelemzés előnye ebben az esetben az volt, hogy egy táblázatban mutatta meg azokat az adatokat, amelyekre kíváncsiak voltunk. A regresszióelemzést tehát lényegében mint a varianciaelemzés egy speciális fajtáját használtuk. (A módszerről részletesebben: Moksony 1999: 66–70.)

Annak érdekében hogy eldöntsük, vajon a modernizációs folyamat elején és végén lévő országok különböznek-e egymástól bizalom és boldogság tekintetében, létrehoztunk egy olyan dummy-változót, amely a 0 értéket abban az esetben vette fel, ha a mo-

modernizációs index az 1-es vagy a 2-es klaszterbe tartozott, a változó 1-es értéke pedig a 3. klaszterbe tartozó magas GDP PPP-vel rendelkező országokban volt. A létrehozott dummy-változóval magyaráztuk a társadalmak bizalmi szintjét és boldogsági szintjét.

A magas modernizációs indexszel és alacsony GDP PPP-vel (1. és 2. klaszter, a modernizációs folyamat kezdete) rendelkező országokban a társadalom átlagosan 25,848%-a véli úgy, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni. A magas modernizációs indexszel és magas GDP PPP-vel rendelkező országokban 10,38%-kal több ember gondolja ezt, az eltérés azonban $p=0,05$ -ös szinten nem szignifikáns (szignifikancia-értéke 0,079).

A társadalom boldogsági szintjét országonként egy négyfokozatú skálán elérhető pontszám népesség arányában vett átlagával jellemeztük. Az 1. és 2. klaszter átlagos boldogsági szintje 3,072, és ennél 0,172-vel magasabb a 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országaiban. Ez az eredmény sem szignifikáns $p=0,05$ -ös szinten, bár szignifikancia-értéke 0,052.

A modernizációs index magas értékeivel rendelkezők (az előbbieken összehasonlított két csoport: vagyis az 1. és 2., illetve a 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országai) között bizalom és boldogság tekintetében vannak különbségek: a modernizációs folyamat végén lévő országok jobban megbíznak egymásban és boldogabbak, mint a folyamat elején tartó országok, a különbségek azonban $p=0,05$ szint mellett még nem szignifikánsak (de $p=0,1$ szint mellett már igen).

Egy másik dummy-változó segítségével a relatíve alacsony modernizációs indexszel rendelkezőket hasonlítottuk össze a relatíve magas modernizációs indexszel rendelkező társadalmakkal (0-nak kódolva a 4. klaszter alacsony, illetve magas GDP PPP-vel rendelkező, illetve a 3. klaszter alacsony GDP PPP-vel rendelkező országait, 1-nek pedig az 1., 2., és 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országait). Azt találtuk, hogy a relatíve magas modernizációs index nem függ ugyan össze a társadalom bizalmi szintjével ($p=0,1$ -es szignifikancia-szint mellett sem), de a magas indexértékekkel rendelkező társadalmak szignifikánsan boldogabbak, mint a relatíve alacsony indexértékekkel rendelkezők. Az általános boldogság szint a magas modernizációs indexszel rendelkező országokban átlagosan 0,239-cel magasabb, ami $p=0,01$ szinten szignifikáns eredménynek mondható.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a modernizációs index értékeit tekintve relatíve hasonló, de a GDP PPP-t tekintve különböző országok különböznek-e egymástól. A harmadik klaszter magas és alacsony indexértékekkel rendelkező országait összehasonlítva azt találtuk, hogy a magasabb GDP PPP-vel rendelkező országok szignifikánsan 12,117%-kal jobban megbíznak egymásban, a bizalmi szintjük átlaga pedig 0,278-cal magasabb, mint ugyanennek a klaszternek az alacsony GDP PPP-vel rendelkező országaié (az eredmények $p=0,05$ szinten szignifikánsak).

Ugyanígy összehasonlítottuk a 4. klaszter magas és alacsony indexértékekkel rendelkező országait. Bár a magasabb GDP PPP-vel rendelkező országok valamivel kevésbé bíznak meg az emberekben, illetve valamivel boldogtalanabbak, a különbségek

nem jelentősek (az eredmények $p=0,05$ szinten egyik esetben sem szignifikánsak, az általános boldogság szignifikancia értéke azonban 0,093).¹⁵

A most közölt regressziós eredményeink alapján a következő módon összegezhetjük a modernizáció nettó hatásában mutatkozó különbséget a vizsgált országok között $p=0,05$ -ös szignifikancia-szint mellett:

1. A relatíve magas indexértékekkel jellemezhető társadalmak között nincsen jelentős különbség a társadalom bizalmi szintjében és átlagos boldogságában (1. és 2. klaszter összehasonlítva a 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országaival).

2. A relatíve magas indexértékekkel jellemezhető országok lakói (1. 2. és a 3. klaszter magas GDP PPP-vel rendelkező országai) valamivel boldogabbak, mint a relatíve alacsony indexértékű társadalmak (3. klaszter alacsony GDP PPP, 4. klaszter magas és alacsony GDP PPP).

3. Mind a társadalom bizalmi szintjében, mind az átlagos boldogság tekintetében jelentős különbségek vannak azok között az országok között, amelyek a modernizáció hatására kialakuló horog alak meredekebb, leszálló ágában vannak, és azok között az országok között, amelyek az öblösebb, felfelé tartó ágban vannak. Az U felfelé tartó ágában élő társadalmak lakói jobban bíznak az emberekben és boldogabbak, mint a lefelé tartó ág országainak lakói. (A 3. klaszter alacsony és magas GDP PPP-vel rendelkező országai közti különbség.)

4. Se bizalom, se boldogság vonatkozásában nincsenek jelentős különbségek a horog alak alján lévő, GDP PPP alapján megosztott országok között. (A 4. klaszter alacsony és magas GDP PPP-vel rendelkező országai közti különbség.)

5. Az eredmények alapján nem lehet megalapozottan azt mondani, hogy a modernizáció folyamatának előrehaladásával lineárisan változna az életminőség társadalmi és személyes dimenziója.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

A vizsgálat újdonsága, hogy a modernizáció értékrendre gyakorolt hatását – a modernizációs elméletekkel összhangban – olyan folyamatként fogja fel, amely szükségszerűen nyereségekkel és veszteségekkel jár. Modernizáción olyan gazdasági változásokkal járó folyamatot értettünk, amelynek hatása van az életvilág egészére. A modernizáció folyamatán olyan változásokat értettünk, amelyek a tradicionális értékek pusztulását, illetve a szubjektív jólét értékeinek növekedését jelentik.

Az elméleti megfontolások fényében létrehoztuk a modernizáció nettó hatását mérő indexet. A létrehozott index vizsgálata során megállapítottuk, hogy a modernizáció útja relatíve a társadalmak szegényedését jelenti egy viszonylag magas GDP

15 Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a Kötő-jelekben az ide vonatkozó táblázatok összekeveredtek. A főszövegben található szöveg helyes (71–72. oldalak), azonban a 18, 19. és 20 táblázatok helytelenül lettek közölve (86–87. oldalak). A táblázatokban közölt számok helyesek, a nyomtatásban azonban összekeveredtek a táblázatok felirataival. A 18. táblázatban a függő változó helyesen írva a bizalmi szint, és a harmadik klaszter helyett a negyedik klaszternek kellene szerepelnie a szövegben. A 19. táblázatban a függő változó az általános boldogság. A 20. táblázatban pedig a negyedik klaszter helyett a harmadik klaszternek kellene állnia a szövegben. Ebben a tanulmányban nem közöljük ezeket a táblázatokat, csak a számokat jelezzük a szövegben. A Kötő-jelekben a jelen tanulmányban közölt változat-hoz képest több táblázatot közlünk, ezeket azonban az említett pontosításokkal kell kezelni.

PPP-szintig, ahol is a modernizáció által biztosított új értékek társadalmon belüli reprezentációja felül múlja a tradicionális értékek csökkenését.

Azt is sikerült kimutatnunk, hogy az életminőség személyes dimenzióját mérő számok – a magukat boldogabbnak tartók aránya egy társadalmon belül – azokban az országokban magasabbak, amelyek relatíve magas modernizációs indexértékekkel rendelkeznek, vagyis azokban az országokban, amelyekben még nem indult meg a modernizáció folyamata, vagy amelyekben a modernizáció folyamatának eredményeként a tradicionális értékek pusztulását már felül múlta a szubjektív jólét értékeinek társadalmon belüli elterjedése.

A kutatás eredménye új színben tünteti fel a modernizáció életvilágra gyakorolt hatását, és vitába száll azokkal a felfogásokkal, amelyek a modernizációt lineáris, egy jobb és boldogabb állapotba vezető útnak tartják.

IRODALOM

- Allardt, E. (1993): Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research'. In Nussbaum, M.–Sen, A.: *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 88–94.
- Bell, D. (1974): *The Coming of Post-Industrial Society*. London: Heinemann.
- Böhnke, P. (2005): First European Quality of Life Survey: Life satisfaction, happiness and sense of belonging. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0591EN.pdf>.
- Delhey, J. (2004): Life Satisfaction in an Enlarged Europe. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0591EN.pdf>.
- Felkai G. (1993): *Jürgen Habermas*. Budapest: Áron Kiadó.
- Fox, J. (1991): *Regression Diagnostics: An Introduction*. Sage University Paper Series on Quantitative Application in the Social Sciences, 07-079. Newbury Park, CA: Sage.
- Gedeon P. (2004): Társadalmi változás vagy társadalmi evolúció? Érvék és ellenérvék a társadalmi evolúció elméletéről. *Szociológiai Szemle*, (2): 3–26.
- Gujarati, D.N. (1995): *Basic Econometrics*. New York, McGraw Hill.
- Habermas, J. (1971): *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*. Frankfurt am Main: Shurkamp Verlag, 48–104.
- Habermas, J. (1979): *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt am Main: Shurkamp Verlag.
- Habermas, J. (1982): *Theorie des kommunikativen Handels Band I–II*. Frankfurt am Main: Shurkamp Verlag.
- Habermas, J. (1994) Technika és tudomány mint „ideológia”. In Habermas, J.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantis Kiadó, 11–58.
- Hankiss E. et al. (1982): *Kényszerpályán?: a magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet.
- Himanen, P. (2001): *The Hacker Ethic and the Spirit of Information Age*. London: Vintage. Human Development Report. <http://hdr.undp.org/reports/global/2001/en/pdf/completenew.pdf>.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2000): . *Washington Quarterly*, Winter: 215–228.
- Inglehart, R.–Baker, W.E. (2000): *American Sociological Review*, 65: 19–55.
- Moksony F. (1999): *Gondolatok és adatok – Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat Kiadó.

HONLAPOK

<http://www.worldvaluessurvey.org/services/index.html>
<http://www.eurofound.eu.int>

MELLÉKLET

8. táblázat Szubjektív jólét¹⁶ és gazdasági fejlettség

A szubjektív jólét index rangsora országok szerint (a boldogság és az étellel való elégedettség pontszámai alapján)							
MAGAS ÉRTÉK		KÖZEPESEN MAGAS ÉRTÉK		KÖZEPESEN ALACSONY ÉRTÉK		ALACSONY ÉRTÉK	
<i>Puerto Rico</i>	4,67	Szaúd-Arábia	3,01	Dél-afrikai Köztársaság	1,86	<u>Észtország</u>	0,24
<i>Mexikói Egyesült Államok</i>	4,32	Szingapúr	3	<u>Horvátország</u>	1,55	<u>Szerbia</u>	0,21
Dánia	4,24	Nagy-Britannia	2,92	Görögország	1,45	Tanzánia	0,13
Írország	4,16	Nyugat-Németország (NSZK)	2,67	<i>Peru</i>	1,32	Azerbajdzsán	0,13
Izland	4,15	Franciaország	2,61	<u>Kína</u>	1,2	<u>Montenegró</u>	0,06
Svájc	4	<i>Argentína</i>	2,61	S. Korea	1,12	India	0,03
Észak-Írország	3,97	<u>Vietnami Szocialista Közt.</u>	2,59	Iráni Iszlám Köztársaság	0,93	<u>Litvánia</u>	– 0,07
<i>Kolumbia</i>	3,94	<i>Chilei Köztársaság</i>	2,53	<u>Lengyelország</u>	0,84	<u>Macedón Köztársaság</u>	– 0,14
Hollandia	3,86	Fülöp-szigetek	2,32	Törökország	0,84	Pakisztán	– 0,3
Kanada	3,76	Tajvan	2,25	<u>Bosznia-Hercegovina</u>	0,82	<u>Lettország</u>	– 0,7
Ausztria	3,69	<u>Dominikai Köztársaság</u>	2,25	Marokkói Királyság	0,74	<u>Albánia</u>	– 0,86
<i>Salvadori Köztársaság</i>	3,67	<i>Brazília</i>	2,23	Uganda	0,67	<u>Bulgária</u>	– 0,87
<i>Venezuela</i>	3,58	Spanyolország	2,13	Algéria	0,57	<u>Belarusz Köztársaság</u>	– 0,92
Luxemburgi Nagyhercegség	3,52	Izrael	2,08	Banglades	0,54	<u>Grúzia</u>	– 1,11
Amerikai Egyesült Államok	3,47	Olaszország	2,06	Egyiptom	0,52	<u>Románia</u>	– 1,3
Ausztrália	3,46	Kelet-Németország (NDK)	2,02	<u>Magyarország</u>	0,41	<u>Moldovai Köztársaság</u>	– 1,63
Új-Zéland	3,39	<u>Szlovénia</u>	2,02	<u>Szlovákia</u>	0,4	<u>Orosz Államszövetség</u>	– 1,75
Svédország	3,36	<i>Uruguay</i>	2,02	Jordánia	0,39	<u>Örményország</u>	– 1,8
Nigéria	3,32	Portugália	1,99			<u>Ukrajna</u>	– 1,81
Norvégia	3,25	Japán	1,96			Zimbabwei Köztársaság	– 1,88
Belgium	3,23	<u>Csehország</u>	1,94			Indonézia	– 2,4
Finnország	3,23						

Félkövér: Gazdag országok, **Dólt:** latin-amerikai országok, **Aláhúzott:** volt kommunista országok

Forrás: Inglehart: <http://www.worldvaluessurvey.org/library/index.html>

16 A szubjektív jólét-indexet Inglehart a WVS két kérdése alapján számította ki, az egyik a boldogságra, a másik az elégedettségre vonatkozott. Az index pontos kiszámítása: Inglehart 1997: 391.

9. táblázat A modernizáció nettó hatását mérő index értéke országonként

		Modernizációs index	GDP PPP	Tradicionális értékek	Szubjektív jólét értékei
1. Klaszter	Indonézia	72,56	2,857	72,91	72,211
	Irak	79,83	.	82,88	76,774
2. Klaszter	Iráni Iszlám Köztársaság	60,8	5,531	56,14	65,462
	Moldovai Köztársaság	61,06	2,037	41,87	80,258
	Algéria	61,25	5,063	66,5	56,006
	Dél-afrikai Köztársaság	61,66	8,908	56,67	66,65
	Uganda	62,35	1,167	70,11	54,591
	Szaúd-Arábia	62,62	10,815	68,61	56,625
	Chilei Köztársaság	63,81	8,652	47,54	80,084
	Egyiptom	63,99	3,42	70,28	57,7
	Marokkói Királyság	64,76	3,419	65,5	64,024
	Puerto Rico	64,9	.	62,29	67,5
	Mexikói Egyesült Államok	65	8,297	56,32	73,681
	Jordánia	65,7	3,955	65,05	66,354
	Venezuela	65,81	5,495	48,04	83,583
	Peru	67,02	4,622	58,29	75,75
	Zimbabwei Köztársaság	67,04	2,876	71,16	62,925
	Tanzánia	69,07	0,501	75,62	62,511
3. Klaszter, alacsony GDP PPP	Belarusz Köztársaság	48,74	6,876	23,02	74,473
	Románia	49,54	6,041	38,93	60,156
	Vietnami Szocialista Köztársaság	50,68	1,86	32,25	69,1
	Kirgizisztán	50,93	2,573	30,01	71,86
	Banglades	53,38	1,483	44,67	62,1
	Törökország	53,4	6,38	44,19	62,611
	Azerbajdzsán	56,89	2,85	40,31	73,477
	Fülöp-szigetek	57,1	3,805	51,83	62,375
	Lengyelország	57,1	8,45	37,65	76,551
	Nigéria	58,11	0,853	70,1	46,118
	India	58,28	2,248	51,15	65,41
	Pakisztán	58,48	1,834	65,33	51,625
	Albánia	59,6	3,189	45,1	74,1
3. Klaszter, magas GDP PPP	Ausztria	48,65	25,089	18,53	78,774
	Svédország	49,24	22,636	8,77	89,705
	Luxemburg	50	42,769	21,79	78,214
	Franciaország	50,56	22,897	21,71	79,415
	Nagy-Britannia	51,82	22,093	33,68	69,97
	Hollandia	53,29	24,215	17,52	89,072
	Finnország	53,72	23,096	22,97	84,46
	Olaszország	53,97	22,172	29,63	78,303
	Írország	54	25,918	43,5	64,491
	Kanada	54,52	26,251	30,27	78,768
	Belgium	54,91	25,443	28,25	81,559
	Szingapúr	57,61	20,767	38,53	76,687
	Spanyolország	57,74	18,079	34,36	81,115
	Málta	58,77	15,189	48,76	68,787
	Amerikai Egyesült Államok	58,88	31,872	42,04	75,709
3.Kl. hiányzó GDP PPP	Bosznia-Hercegovina	53,35	.	34	72,709
	Észak-Írország	56,5	.	48,75	64,257
4. Klaszter, alacsony GDP PPP	Bulgária	41,44	5,071	15,48	67,405
	Litvánia	43,99	6,656	20,97	67,017
	Lettország	44	6,264	16,19	71,817
	Észtország	46,11	8,355	17,25	74,965
	Orosz Államszövetség	46,32	7,473	21,18	71,46
	Macedón Köztársaság	46,9	4,651	19,1	74,692
	Ukrajna	48,51	3,458	26,76	70,261

4. Klaszter, magas GDP PPP	Csehország	38,1	13,018	11,87	64,325
	Japán	43,21	24,898	5,43	80,984
	Németország	45,55	23,742	12,65	78,445
	Szlovákia	45,81	10,591	29,71	61,909
	Görögország	46,26	15,414	24,8	67,723
	Portugália	47,2	16,064	31,63	62,776
	Szlovénia	47,32	15,977	21,57	73,058
	Dánia	47,74	25,869	11,27	84,203
	Koreai Köztársaság	47,83	15,712	17,17	78,5
	Magyarország	47,85	11,43	26,22	69,49
	Izrael	48,19	18,44	22,69	73,687
	Izland	48,31	27,835	13,95	82,677
4.KI hiányzó GDP PPP	Szerbia és Montenegró	47,4	.	27,04	67,766
	Kína	.	3,617	.	68,1s